

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.31.7>

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЛЮДСТВА: ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР

Армен Михайловський

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра соціальної філософії та управління
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна*

У статті робиться спроба визначення найбільш імовірних сценаріїв майбутнього людства на основі аналізу соціокультурної еволюційної динаміки. Аналіз базується на розумінні того, що визначення сценаріїв майбутнього людства має здійснюватися з урахуванням співвідношення соціокультурних та природних процесів. На онтологічному і гносеологічному рівнях соціокультурна еволюція видається як процес, що спрямований від природи в «Царство Людини», в її майбутнє. Соціум, що затвердився на буттєвій арені як принципово неприродне утворення, своєю діяльністю демонструє відчужувальні тенденції. Зокрема, це виражається в техногенному впливі цивілізації на навколишнє середовище, що має руйнівні наслідки. У сучасну епоху фактор відчуження досягає загрозливих масштабів і починає тиснути на майбутність самого людства. Інформаційно-комунікаційні технології затверджуються як нова форма реальності, задають новий формат культурі, створюють власний простір соціальних інтеракцій, і головне – знаходяться напередодні виникнення штучного інтелекту. Еволюційні перспективи інформаційних технологій набувають доленосного значення для всієї людської цивілізації. Сприйняття соціокультурної проблематики кризь призму глобалізму дає змогу по-новому поглянути на зазначені процеси. Глобальний еволюціонізм представляє відчужувальні тенденції, що виникають з людською діяльністю як природні і необхідні механізми еволюції на шляху утворення нових більш досконалих форм. Соціокультурна динаміка розкривається як невід’ємний складник більш масштабного глобального процесу. У контексті глобального еволюціонізму людський фактор, що зумовлюється потенційною можливістю перейти від установки на експлуатацію до управління, має всі підстави забезпечити собі прийнятне майбутнє. У логіці глобального еволюціонізму інформаційні технології постають як необхідний компонент на етапі подолання цивілізаційних протиріч і побудови майбутньої соціоструктури. У глобальному вимірі знаходить логічне обґрунтування концепція ноосфери, яка демонструє позитивний вектор спрямованості еволюційного процесу і видається як найбільш імовірна і прийнятна модель майбутнього людства.

Ключові слова: глобальний еволюціонізм, природа, техніка, соціум, цивілізація, ноосфера.

У всесвітніх масштабах людська цивілізація є локальним проявом глобального еволюційного процесу. На рівні цивілізації еволюційний процес екстраполюється в механізм трансформації соціокультурних інтеракцій. Соціум еволюціонує. Неоднозначний характер соціальної еволюції, який визначається різними системними кризами і відчужувальними тенденціями, робить **актуальним** питання про цивілізаційні перспективи. Тобто питання майбутнього цивілізації – це насамперед питання виживання людства і форм його існування. Постановка питання подібним чином диктується самою логікою еволюції як односкерованого процесу, що спрямований з минулого в майбутнє.

Локалізований характер соціокультурної еволюції також порушує питання про її співвіднесеність зі світовими глобальними процесами. Людство і природа продовжують існувати в одній буттєвій площині. Тому соціокультурна еволюція і майбутність людства як її результуюча порівняно з природними процесами мають глобальний вимір.

Метою цієї статті є визначення найбільш імовірних сценаріїв майбутнього людства на основі аналізу соціокультурної еволюційної динаміки.

Ступінь розробки цієї проблематики представлена авторами, що сформували основні підходи до її дослідження. Серед них – К. Маркс, Ф. Енгельс, В.І. Вернадський, М.М. Моїсеєв, І.В. Лільн, А.Д. Урсул та інші.

На певному етапі природної еволюції біосфери виникає людина. Людина є істотою біосоціальною, тобто несе в собі природне і суспільне начала. З фізіологічної точки зору людина має всі характеристики біологічної істоти, проте наявність соціальної якості, що зумовлена специфікою практичної діяльності, а також духовними феноменами, різьне її від іншої біологічної природи.

Свою позабіологічну сутність людина реалізує в діяльності, перетворюючи дійсність, формує своє унікальне буття. Акцентуючи увагу на трудовій діяльності як на якісній характеристиці людини, К. Маркс підкреслює її соціогенні властивості. Труд, за відомою характеристикою К. Маркса, – це загальна умова, «перша передумова всякого людського існування», а відповідно, і всякого існування суспільства. Саме труд зробив можливим виділення суспільства зі світу природи, а людини зі світу тварин («створив саму людину»). І як такий є необхідним чинником суспільного прогресу, однією з його головних рушійних сил» [10, с. 11]. Якщо з точки зору еволюційної динаміки в природному середовищі за Дарвіном зумовлюючим чинником виступає природний відбір, то в людському суспільстві згідно з К. Марксом діють уже інші механізми, які опосередковані працею.

«Виділившись з природи, людина перестає бути просто біологічною істотою, вона стає істотою соціальною і у відомому сенсі вимикається з природи, протиставляє себе їй. Це виражається, зокрема, в припиненні поступального біологічного розвитку людського виду. Соціальні фактори зводять нанівець визначальний вплив рушійної форми природного відбору» [5, с. 57]. Тобто людський соціум не є кількісним продовженням природного середовища, а постає як якісна стадія її заперечення. Створюючи фактор цивілізації, людство відчужує себе від природної глобальної системи і задає власний вектор еволюції.

Реалізація людського буття здійснюється не тільки через перетворювальну діяльність, але також супроводжується рухом у внутрішній сфері. Як зазначає К. Маркс: «Але й найгірший архітектор від найкращої бджоли із самого початку відрізняється тим, що перш ніж будувати осередок із воску, він уже побудував його в своїй голові. Наприкінці процесу труда виходить результат, який уже на початку цього процесу був в уявленні людини, тобто ідеально. Людина не тільки змінює форму того, що дано природою; в тому, що дано природою, вона здійснює разом із тим і свою свідому мету, яка як закон визначає спосіб і характер її дій і якій вона повинна підпорядковувати свою волю» [6, с. 130]. Труд – якісній характеристиці людини – передре цілий пласт ідеальних станів у вигляді образів, ідей, смислів тощо, які своєю чергою формують ментальне ядро культури. Здатність створювати, зберігати і відтворювати культурну інформацію є головною особливістю людини – носія розуму, яка виділяє її з тваринного світу.

Культура, будучи сукупністю зовнішньої (дія) і внутрішньої (розум) сторін людської діяльності, постає як принципово неприродне утворення. «Культура заперечує природу як бездуховний, позбавлений сенсу світ і перетворює його на ціннісний, одухотворений. Дослідники бачать у культурі новий ступінь у розвитку дійсності, що долає обмеженість природи. Тобто діяльність на підставі освоєння наявних форм культури спрямована на витіснення природного культурними утвореннями. О.П. Єлісеєв зазначає, що зовнішній контекст цього процесу доповнюється внутрішнім, де історично відбувається поступальне зняття природного соціальним. Це загальна тенденція в історії суспільства є будівництвом

на природній основі «Царства Людини», яке є запереченням природи, але використовує її і містить її в собі. У рамках культури «Царство Людини» розглядається не тільки як посередник між суспільством і природою, але й як більш висока реальність» [11, с. 10].

«Культурні форми діяльності є порушенням природного порядку речей і видаються як викривлення процесів природних» [9, с. 113]. На рівні культури процеси всередині духовної сфери заміщають собою природні механізми відтворення і розвитку. Як зазначає М.М. Моїсєєв: «Культура, так само як і генетична пам'ять, – це «банк даних» людського досвіду» [8, с. 265]. Людина, будучи культуруотворюючим суб'єктом, долає природу, наділяє своє буття смислоутворювальними патернами, які не тільки не збігаються з природними, але й протистоять їм. Із соціокультурним розвитком протиріччя між природою і людиною зростають по експоненті і досягають пікових значень у сучасній техногенній цивілізації, смислоутворювальним центром якої став антропоцентризм.

Антропоцентризм як світоглядна платформа історично походить від ідей гуманізму, який на духовному рівні помістив людське начало в центр Всесвіту, а також від протестантської трудової етики, що наділила практичну діяльність людини винятковою цінністю. Антропоцентризм відводить людині особливе місце в універсумі як принципово відмінному від природного онтологічно-екзистенційному началу, належність до якого надає людині право переваги над природою і тим самим припускає утилітарне відношення до неї. Із затвердженням антропоцентризму як достатнього принципу у людини виникла можливість реалізувати проекти, які ставлять її над природою і піднімають її до рівня творця нових закономірностей, рівноцінних природним, або таких, що їх замінюють. Домінуючою умовою у відношенні людини до природи стало прагнення опанувати, змінити і пристосувати її до задоволення власних потреб.

Реалізація антропоцентричного проєкту на цивілізаційному рівні здійснюється через перетворення дійсності за допомогою технічних засобів, що постійно удосконалюються у часі, без огляду на їх руйнівні ефекти. Значення антропоцентризму для цивілізації набуває подвійної природи. «З одного боку, за людиною визнається право на розумне використання і зміну природи, оскільки вона (як носій розуму) є онтологічно вищою істотою на Землі. З іншого боку, неконтрольоване споживання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища шкодять людству» [9, с. 113]. Антропоцентрична установка і супутня їй всебічна технізація вже привели до кризового стану екологічної та антропологічної сфери. «І це – криза не окремих сторін буття, а криза основних форм життєдіяльності, системна криза сучасної техногенної цивілізації, криза способу самореалізації сучасної людини, форм раціональності» [3, с. 53]. Зростання кризових тенденцій, їх глобальний характер порушують питання про перспективи людства як наявної форми буття взагалі.

У сучасну епоху поряд із системою відносин «соціум – природа» починає набувати власну модальність третій фактор у вигляді техніки. Технічні об'єкти досягли таких значень, що вже не можуть залишатися в рамках лише інструментальних знарядь. Створивши техніко-технологічне середовище, цивілізація пішла по шляху його подальшої інтелектуалізації через формування інформаційно-комунікаційних систем. «Сучасні інформаційно-комунікаційні технології породжують інтелектуальну технологію, що являє собою сукупність артефактів, програмних продуктів і систем знань, які забезпечують народження принципово нового феномена в історії техногенної цивілізації. Цей феномен полягає в можливості продукування, трансформації, надшвидкісної передачі і реалізації інформації не лише за допомогою людського мозку і засобів зв'язку, але за допомогою абсолютно нових технічних пристроїв, що утілюють ідею штучного інтелекту» [13, с. 186–187]. Вико-

ристовуючи інформаційно-комунікаційні технології, людство запускає процес переходу суб'єкт-об'єктних відносин із середовища соціальної в середовище віртуальної інформаційної взаємодії. Відбувається формування нового ментального ядра вже не на рівні культури, а всередині техніки.

Природа наділила людину трансцендентним виміром – розумом, людина бачить своє завдання в передачі «естафети» далі. Перейшовши до інформаційних технологій, цивілізація переносить на техніку трансцендентні патерни, які до цього були відмітним надбанням соціальності. Сама соціальність, ставши об'єктом інформаційно-комунікаційної взаємодії, відтепер не може залишатися в межах своєї сутнісної характеристики. Таким чином, відбувається процес формування онтологічної системи нового типу, за своїми параметрами відмінної як від природної, так і від соціальної організації. З цього приводу, спираючись на позиції глобального еволюціонізму, М.М. Моїсєєв зазначає: «Ф. Енгельс, займаючись проблемами класифікації форм руху, чітко розрізнив три рівні організації матеріального світу: рівень неживої природи, живу природу і рівень суспільства... Переходи від одного рівня до іншого супроводжуються появою нових законів, нових принципів відбору. Але відтепер пропонується ще один – четвертий – рівень організації матерії – світ, породжений руками і Розумом Людини! На цьому рівні матерія переступає всі минулі досягнення свого розвитку, а отже, і те, що створено Природою і попередньою діяльністю людей. Це означає, зокрема, що новій формі організації матерії належить створити власну «штучну цивілізацію», власний «штучний світ» [8, с. 202]. Зазначений стадіальний алгоритм на тлі зростаючої антропологічної і екологічної кризи підводить до логічного припущення: чи не є штучно створена реальність більш перспективною еволюційною формацією, яка в своєму розвитку покликана подолати нинішню соціальну стадію? Чи не займе техніка стосовно людини головуюче положення або взагалі замінить людство на буттєвій арені?

Стає очевидним, що для розуміння цивілізаційних процесів в їх глобальній еволюційній перспективі слід виходити з нових буттєво-світоглядних принципів. Технічна реальність – породження людської праці і розуму, несе в собі відчужувальний потенціал, проте, будучи осмисленою з позиції глобального еволюціонізму, може також мати інтегруюче начало.

Глобальний еволюціонізм – синтетична модель у тому сенсі, що розглядає еволюційну динаміку як органічний природний процес, де кожна його стадіальна послідовність має свою зумовленість і необхідність. «Під глобальним еволюціонізмом розуміють розвиток у часі складної системи різної природи як цілого, вдосконалення структурної організації та саморозвитку, причому ці процеси відбуваються за деякими загальними законами» [1, с. 23]. «У центрі уваги цієї концепції – ідея універсальності, глобальності і безперервності самоорганізації як особливого виду еволюції різних структурних рівнів, виявлення взаємозв'язку еволюціонуючих структур, що ускладнюються» [4, с. 12].

У світлі глобального еволюціонізму відчужувальні тенденції між буттєвими формами знаходять сенс природних механізмів, що забезпечують розвиток. Людина, як і відчужувальні феномени, що виникають з її діяльністю, становить «неминучий прояв великого природного процесу». У цьому значенні соціальна формація з її антропоцентричною установкою на «перевагу» й «оволодіння» постає як природно-необхідний ступінь у процесі організації більш досконалих форм. Звичайно, «природна необхідність» не відміння можливе «зняття» в перспективі, проте сам характер майбутньої еволюції може бути розкритий з позиції синтезу, якщо спиратися на тезу про еволюційне призначення людства. Соціум має тенденцію переходу від простого перетворюючого впливу на природні системи до глобального управління ними. «Еволюціонуючи, спільноти розумних істот ускладнюють

механізми управління діяльністю з перетворення природи. У керуючій функції полягає глибинний еволюційний сенс зародження і самореалізації виду *Homo Sapiens* стосовно попередніх ступенів розвитку» [2, с. 139–140]. В особі людини у еволюції з'являється унікальний інструмент, за допомогою якого вона може здійснити перехід до керованого вектора. Звичайно, ця можливість виникає в певних умовах і за належної організації. Пройшовши стадію антропоцентричної кондиції, людство набуває достатньої концентрації розумного фактора, щоб у перспективі брати відповідальність за управління світовими процесами на себе. Тільки у того, що перевищує все, можуть бути належні взаємини з усім. Саме від можливостей розуму, набуття належного рівня усвідомленості і здатності прийняття рішень може залежати хід подальшої еволюції.

Отже, можливості цивілізації припускають вибір альтернативних шляхів розвитку, що не зводяться до заперечувальних сценаріїв. Для забезпечення своєї майбутності людству слід зробити вибір на користь синтетичної моделі, де природна, соціальна і техногенна складові частини еволюційного процесу мають бути приведені до спільного знаменника. Як помічає Г.В. Мальцев, «еволюцію роду людського, яка під впливом сучасної цивілізації відокремилася від природної еволюції природи і суспільства, необхідно повернути в колишнє русло всесвітньої коеволюції, тобто злитого, спільного, узгодженого розвитку людини і всього, що її оточує» [4, с. 119]. Ця модальність продиктована логікою збереження, «коли пануючим принципом замість руху до досконалості і витіснення попереднього виявляється збереження наявного як умови реалізації того, що виникає. Збереження наявного виступає пріоритетом для подальшої «долі» еволюціонуючих утворень» [4, с. 591]. Тобто своє втілення знаходить принцип: «теза – антитеза – синтез», де синтез служить умовою гармонізації і примирення протилежних начал з їх виведенням на новий якісний рівень.

Одним з основних чинників обґрунтування синтезу в панорамі глобального еволюційного процесу виступає ідея В.І. Вернадського про ноосферу. «Під ноосферою, або сферою розуму, розуміється майбутня галузь буття людського суспільства, в якій не будь-яка, а саме розумна колективна детальність стане визначальним фактором соціоприродного розвитку... Ноосфера буде являти собою систему коеволюції суспільства і природи, де найвищого розвитку досягне розум людини і людства в цілому, в планетарному масштабі сформується колективний ноосферний інтелект...» [4, с. 598].

Концепція ноосфери вміщує в себе трансцендентні властивості розуму людини і всю палітру людської діяльності, що зростає із здатності до мислення. «В.І. Вернадський пов'язує справжню появу ноосфери із появою здатності свідомо організувати спільну діяльність людей. Він говорить про те, що ноосферу створює «енергія людської культури» [12, с. 45]. Тому перехід соціуму в ноосферну стадію зв'язується з розвитком інтелектуальних і творчих здібностей людини з необхідною переоцінкою всієї системи життєвих цінностей, з визнанням першорядної ваги духовного виміру. Світоглядні трансформації в руслі ноосферизму супроводжуються зміщенням уваги від антропоцентризму до «іншого центру», який характеризується пошуком асоціацій з навколишньою дійсністю і подоланням гносеологічного розділення між сферами людського і нелюдського (природи, техніки).

Перехід до ноосферної формації повинен бути забезпечений не тільки перетвореннями в духовній сфері, а й технологічним ривком, що визначає майбутню соціоструктуру. «Становлення ноосфери вимагатиме створення нових інформаційно-управлінських структур і, найголовніше, – формування глобально-колективного інтелекту цивілізації – ноосферного інтелекту, відповідального за прийняття випереджальних і доленосних для всього людства рішень і їх ефективну реалізацію. Ноосферний інтелект – цілісна і футурізована

свідомість як окремої особистості, так і всього об'єднаного людства, яка істотно посилена засобами інформатики, що випереджає і спрямовує практику глобального процесу ноосферогенезу і сприяє його оптимальному розгортанню» [4, с. 597]. Ноосферний інтелект як майбутній стадіальний стан соціальної структури досягається технологічно, а саме за рахунок інтеграційних можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, що підтверджується їх інтелектуальним статусом. Інтелектуальні технології забезпечують злиття окремих розумів в єдине інформаційне утворення, яке, покриваючи собою природний простір Землі, формує її мислячу оболонку. «З появою сфери інфокомунікаційних технологій компонент «ноос» (розум) остаточно формується як структурний елемент ноосфери, як деяка нервова система справді всієї людської цивілізації» [7, с. 46]. У подібній організації людський фактор виступає в ролі інтелектуального центру Землі, а техніка існує у вигляді продовження людського фенотипу. Тут ноосфера постає як шуканий «мегасинтез» – єдиний високорозвинений мислячий організм, що складається з елементів: природного середовища, інформаційно накладеного на нього людського інтелекту і технологій, що забезпечують інтеграцію.

Отже, розкриття відчужувальних тенденцій між соціумом і природою дало змогу зафіксувати стадіальну процесуальність, у рамках якої в глобальному контексті соціальна стадія є антитезою природного середовища. На етапі соціальної кондиції відчужувальні тенденції перероджуються в руйнівний потенціал, який своїм буттям починає тиснути вже на саму майбутність соціуму. Логіка глобального еволюційного процесу, що реалізується за принципом «теза – антитеза – синтез» дає змогу подолати відчужувальні тенденції і представити майбутню стадію у вигляді синтетичної моделі, якій і духовно, і фізично відповідає концепція ноосфери. Ноосфера, будучи логічним підсумком соціокультурної еволюції, постає як найбільш імовірна і прийнятна модель майбутнього людства.

Список використаної літератури

1. Гусейханов М.К., Магомедова У.Г.-Г., Рамазанов Н.А. Современные теории глобального эволюционизма. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2014. № 1. С. 21–24.
2. Дронов А.И. Человеческая деятельность в проекции на глобальный эволюционизм. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2016. Ч. 2. № 12(54). С. 139–142.
3. Ивлев В.Ю., Ивлева М.Л., Иноземцев В.А. Кризис техногенной цивилизации и формирование новой экологической парадигмы общественного сознания. *Известия МГТУ «МАМИ»*. 2013. Т. 2. № 4(18). С. 50–57.
4. Ильин И.В., Урсул А.Д., Урсул Т.А. Глобальный эволюционизм: Идеи, проблемы, гипотезы. Москва : Издательство Московского университета, 2012. 616 с.
5. Мамзин А.С. Взаимосвязь биологического и социального в природе человека. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2015. Т. 2. № 4. С. 56–65.
6. Маркс К. Капитал. / пер. с нем. А. Богданова, В. Базарова, И. Скворцова-Степанова. Москва : Т8RUGRAM, 2017. 638 с.
7. Мишук С.С. Система инфокоммуникационных технологий как элемент ноосферы. Материалы международной научно-практической конференции «Теоретические и прикладные проблемы информационной безопасности» от 18 мая 2017 года. Минск, 2018. С. 43–47.
8. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. Москва : Молодая гвардия, 1990. 351 с.
9. Попкова Н.В. Место техники в эволюционной картине мира: философские концепции и практические выводы. *Век глобализации*. 2018. № 1. С. 112–123.

10. Пшизова Е.Н. Труд как определяющая форма жизнедеятельности личности и общества. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*. 2005. № 3. С. 11–17.
11. Свицерский А.А. Социокультурная обусловленность отчуждения общества от природы. *Вестник Брянской государственной сельскохозяйственной академии*. 2015. № 1. С. 9–13.
12. Сейма А.А. Мышление в ноосферной парадигме. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*. 2015. № 2(20). С. 42–49.
13. Удовик В.Е. Роль информационно-коммуникационных технологий в современном обществе. Материалы международной научно-технической конференции «Автомобиль- и тракторостроение в России: приоритеты развития и подготовка кадров» от 17 ноября 2010 года. Москва, 2010. С. 186–189.

THE EVOLUTIONARY PERSPECTIVES OF HUMANITY: THE GLOBAL DIMENSION

Armen Mykhailovskyi

*Zaporizhzhia National University, Faculty of Social Sciences and Public Administration,
Department of Social Philosophy and Management
Zhukovskoho str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine*

The article aims to determine the most probable scenarios for the future of humanity basing on the analysis of socio-cultural evolutionary dynamics. The analysis is based on the understanding that the definition of possible scenarios for the future of humanity should be carried out taking into account the relationship between socio-cultural and natural processes. At the ontological and epistemological levels, sociocultural evolution represents a process that leads the nature to the “Kingdom of Human” to his future. A society that has established itself in the arena of existence as a fundamentally non-natural entity demonstrates alienating tendencies through its activities. In particular, the author means the man-made impact of civilization on the environment, that has devastating consequences. In the modern era, the factor of alienation is of highly alarming proportions and it starts pressuring the future of humanity. Information and communication technologies are approved as a new form of reality. They set a new format for culture, create their own space of social interactions, and most importantly they are on the eve of the emergence of artificial intelligence. The evolutionary prospects of information technology are becoming crucial for the whole human civilization. Perception of socio-cultural issues through the prism of globalism creates a new look at these processes. Global evolutionism represents the alienating tendencies that arise along with the human activity as natural and necessary mechanisms of evolution on the way to the formation of new, more perfect forms. Socio-cultural dynamics is revealed as an integral part of a larger global process. In the context of global evolutionism, the human factor, driven by the potential to move from operation to management, has every reason to secure an acceptable future. In the logic of global evolutionism, information technology appears as a necessary component at the stage of overcoming the contradictions of civilization and building the future sociostructure. In the global dimension, the concept of the noosphere, which demonstrates a positive vector of the evolutionary process direction and is presented as the most probable and acceptable model of the future of mankind, finds its logical justification.

Key words: global evolutionism, nature, technology, society, civilization, noosphere.